

RECENZÍÓ

Magasztos emlék, személyessé vált városrész, múlандó családtörténetek

Egy Újpest-világ értékmércéje Ladányi Jánostól

A. GERGELY ANDRÁS¹

Lassan évtizedekben lesz mérhető, hogy a magyar társadalom (s persze az egyetemes memoárium irodalom csakúgy) egyre több hagyatékot, visszaemlékezést felmutató készlettel el, s ezáltal a megélt történelem iránti elköteleződés kiadványaival gazdagodik. E „retrospektív” folyamat, avagy inkább szemléletmód, jobbra családtörténeti keretekbe illeszkedik, nemegyszer a személyes vallomás társadalomtudományi emlékezetbe illő változataiban mutatkozik. S amiként Gyáni Gábor (több kötetében is) valamiképp „a történelem mint emlék(mű)” ideát megalkotta, úgy kínálkozik módunk a kortárs visszaemlékezések egyre gyarapodó tudástárát mint valami élő idolt fölismerni. Különösen izgalmas ez akkor, ha az emlékezők köre nem csupán az emlékezés felelősségéért és örömeért választja téma-

körét, hanem az áttekintő és elemző belátás céljával tárja föl önnön élményvalóságát. S talán ilyen szándékú könyv Ladányi János *Lassú elszakadás* című monografikus kötete is.² A társadalomtudós, aki kötete hátsó fülszövege helyett szakmai életműve kötetformán megjelent műveinek listájával pontosítja tudományos kilétét, ebben a munkájában nem a szakterületének számító opuszt kínálja, hanem ehelyett az életkorba (és aktualitásként: a covid-víruskorszak bezártságot tükröző kényszerébe) szervesen beleillő visszatekintést ad „szülővárosa”, az egykori Újpest személyes történetéről. Belső tájakról, ott élő emberekről, hentesről és suszterről, autószerelőről vagy buszsofőről, grundokról és Duna-partról, gyárakról és lakóházi miliőről, haverokról és rokonokról ír – a látszat szerint. De amiről még sokkal inkább, az éppen a szuverén emlékek, a szubjektív város-élmény, a meccsek vagy megélhetési küzdel-

¹ ELTE TÁTK Kulturális Antropológia Tanszék, e-mail: andrasgergelya@gmail.com

² Ladányi János (2021): *Lassú elszakadás*. Noran Libro Kiadó, Budapest, 128 oldal

RECENZÍÓ

mek, iparfejlődési trendek, sikerek és bukások világa, s ami ezektől nem független: mindezeknek saját családtörténetbe gyökerezési tartalmai. S nemcsak tartalmai, hanem értékei, normái, örökségei és kínjai is ugyanott szerepelnek, amikor a saját családtörténet beillesztését, saját értékrendek és közösségi értéknormák jellegzetességeit beszéli el. Mert nem „elemzés” ez a szó szocio-szakmai elvárásrendjével, hanem jóleső, mintegy „sztorizgató” szubjektív társadalomtörténet.

Csupán „hangolásként” ím egy részlet a műből:

Eleinte csak ritkán jártam a Szentendrei-szigeten és a Duna nagy ágában szemben elhelyezkedő üdülőhelyekre. Inkább csak elsiklottunk az egyre jobban kiépülő terület mellett, amikor valamelyik nagyobb túra vagy szigetkerülés alkalmával erre eveztünk.

A nagy fordulat akkor következett be, amikor – úgymond a második szemeszter utáni vizsgaidőszakra készülve – kirándulás közben legalább tízen beültünk a Vörös Meteor bejáratánál levő igen remek, Duna-parti étteremként is szolgáló kocsmába. Az étel pompás, a sör kivételesen friss és hideg volt, úgyhogy igen nyitottan fogadtuk az éttermet bérlő gebines üzleti ajánlatát, mely szerint van neki egy közeli, éppen üres turistaháza nyolc-tíz kis szobával, ahol akár ingyen is lakhatnánk, cserébe azért, hogy hétvégeken és amikor a forgalom megkívánja, annyian pincérkedünk az étteremben, ahány segítségre csak szükség van. Az alkuba később még az is belefoglaltatott, hogy az egész társaság annyi csapolt sört ihat ingyen, amennyit csak akar.

Az volt ám az igazán remek élet! Rendszeresen kijártunk tanulni, de meglehetősen meleg lévén nem nagyon forszíroztuk a dolgot. A turistaház viszont mindig üres volt, az egész csak a mi rendelkezésünkre állt – állítólag valahogy elvesztette a Turistaházakat Kezelő Vállalat. Gyönyörű, hatalmas kert óriási fákkal – azóta kivágták majdnem az összes fát és az épületre is csak bajosan lehet ráismerni –, a kertben megbúvó ház közepén egy nagyobbacska társalgó, benne csodálatos festett parasztbútorok, innen nyíltak a picinyke szobák, emeletes vaságyakkal és vaslábakon álló lavórtartóval. Rendesen mosakodni pedig a Dunában lehetett.

A gebines úr – ahogy akkoriban mondták – nagy spíler volt. Élettársa, egy deklaszálódott grófnő nem kevésbé. Rendszerint előre tudták, hogy mikor várható az ilyen-olyan szervtől érkező ellenőrzés, és a prevenció, úgy tudom, mindössze egyetlen kivétellel, jól is működött. Akkor viszont homokszem csúszhatott a gépezetbe. Váratlanul megérkezett egy magányos – már ez is érthetetlen volt, mert mindig párosan jártak –, hallgatag úriember, tüstént rendelt egy „fél vodkát”, majd valami ketyerével nekilátott alkoholszintet mérni. És itt következett a grófnő. „Mi az isten f...-át csinál maga itt?” – indította a társalgást. Mire szerencsétlen, csendes népi, vagy milyen ellenőrünk valami olyant kezdett hebegni, hogy ő most a vodkájával van elfoglalva. „Hogy beszél maga, itt hölgyek is van-

RECENZIO

nak, az isten b... meg magát!" – üvöltötte a grófnő, majd megragadta a még teli poharat és mérhetetlen felháborodásában a földhöz csapta – amitől persze a bizonyíték is megsemmisült. Én Újpesten, egy kocsmá fölött nőttem fel, de ilyent addig még sosem láttam. Rögtön megértettük a konzolidált kádárizmus 'vendéglátóiparának' a lényegét. (9. fejezet, Pincérkedésünk története)

S mint ebből a korafelnőtt kori élményleírásból is látszik: a szubjektív önéletírásnak mindig számos oka, módja, korszaka, stílári árnyalata van, ezektől függően is vonzhat (önmagában jobbára körülhatárolható, de mindig rejtekező) olvasótábort, szakmai érdeklődést, további elemzési metódusokat, helytörténeti felhangokat, kortörténeti és társadalomtudományi feldolgozásokat, reflexivitást is. Hol szerzői önelszámolás ez Ladányinál, hol korszellem, máskor divattá váló emlékezet-felhalmozás raktári készlete, máskor épp ennek forgalmazása, felmutatása, vagy impozáns gyűjteménnyé építése. Ám lényegileg mindegyik tartalma a megőrzés. Ki sajátját tartósítja, ki a többiekét, kevesebben a társadalomét, sokkal többen a Családét mentik, oly verbális érték formájában, melynek utóbb még helyet sem könnyen talál a környezet, ha nem éppen ezt a műformát.

Ilyesféle összegző szemlézés tehát Ladányi műve, aki mint a hazai szociológia egyik legismertebb szerzője évtizedek óta, aki a hetvenes évek elejétől kutatóként és egyetemi oktatóként kutatja-elemzi-tanítja a szocializáció iskolai, társadalmi, lakóhelyi, mobilitási, szociálpolitikai, egyenlőtlenségi kérdéseit, szakmai monográfiáit, eközben a kirekesztettség, a cigányság helyzete, az egyenlőtlenségek rendszerének működésmódjai töltötték meg munkáit, mégpedig korántsem visszafogott lendülettel és hatékonysággal. A hazai szociológia „nagy öregjei” közé korosodó Ladányi – talán nem véletlenül – a saját „tempójában” jeleníti meg a saját hangú élményeket, melyek között az ifjonti élet cselezései, a társadalmi környezet sajátosságai és változásai és Újpest mint egykor önálló, azután Budapesthez csatolt munkáskerület egykori és változásba süppedt világa úgy jelenik meg, mint egy régtől hitelesített értékrend, melynek garanciái a hely sajátosságaiból, a szereplők kilétéből, a történeti folyamatokból érthetők meg leginkább, vagyis a „mikrotörténelemből”. A kötet cím ugyanakkor nyíltan tükrözi már, hogy olyan személyes múltról van szó, mely az elszakadó, a változásokat távolabbról is érzékel(tet)ő világokat mutatja fel folyamataikban. A „lassú elszakadás” tehát nem szakítást, csupán távolodást szimbolizál, mely persze többféle személyes érzület felé invitálja a megismerő vagy érdeklődő befogadót.

Merthogy a lassúság itt nem a társadalmi folyamatok jelzője, hanem elsősorban is személyes tudás, családi meghatározottság jele inkább, „egyfajta szocializációtörténetnek is felfogható” írásban átölelve, de nem kevésbé szülőváros Újpestenek is kelően személyes hangot adva.

„Eddigi munkásságom során már rengeteg mindenről írtam, de Újpestről, a szülővárosomról, a családomról, származásomról még soha. Úgy gondolkodtam, hogy ezekkel a meghatározottságaimmal kapcsolatban nem tudok, nem is akarok objek-

RECENZIO

tív lenni. Az ilyen, nem objektív témakörökkel pedig ne szociológusok, inkább alanyi költők foglalkozzanak. Ebben a könyvben elsősorban arra voltam kíváncsi, hogy egy egymáshoz nagyon közel élő, meglehetősen heterogén közösség tagjai hogyan vélekednek saját magukról, ismerőseikről és barátaikról. A könyv egyes részei Újpestről, az elsüllyedt városról, a valaha Újpesten élt családomról, szomszédainkról, 1956 emlékezetéről, újpesti iskoláimról, Duna mellett töltött fiatalkoromról, újpesti barátaimról és politikai szerencsétlenkedéseimről szólnak. A szöveges részekhez fekete-fehér archív és új fotók társulnak. Az utóbbiak Csanádi Gábor munkái...” – szól a kötet hátoldali ismertetőjében a műről. S részben azonos szavakkal az előszóban is. Ezekkel együtt is izgalmas, hogy az általam itt dőltté tett szavak a hátoldalon nem, a Bevezetésben azonban tartalmazzák a zsidó szót is: „...*a családomról, zsidó származásomról még soha*”. A „rendhagyó önéletrajzi töredék” alcímként is mint minősítés (11. old.) jelzi, hogy az újpesti polgárság, a vendéglők, kiskocsmák, polgári életstílus, gyárak, nagyüzemi munkásság és hivatalnokság is érintett volt/maradt a „buldózeres városrehabilitáció” során lakóteleppel feltöltött városrész sorsának alakulásában, s nem utolsósorban az egykor önálló település 16 ezernyi zsidó lakosságának elvesztésében, a trianoni idők fellendülését követő súlyos leromlásban, az értékvesztésben, a sokszínűség eltűnésének megannyi okozatában. Lassú elszakadás volt ez is, városlakóknak saját városuktól eltávolodása, melyet a kerületté lefokozó Budapest-egyesítési program teljesített ki, minthogy a befektetők és bankárok, az ipari tőke és feldolgozóipari ágazatok egész gazdag rendszerének Trianon utáni leromlása, a polgári értékek és normák ugyancsak impozáns világától eltávolodás ideje egybeesett a zsidóság-ellenes politikai és kormányzati stratégiák korszakossá válásával, a holokauszt lefolyásával is.

Ugyanakkor a „saját eltávolodás” mint lassú elszakadás (a 10. fejezet szerint) 1973-ban kezdődött, akkor már a „buldózeres rehabilitáció” minden nyomától szenvedő Újpestről kellett elszakadnia. Megmaradt azonban mindaz, ami elszakíthatatlan: az emlékek tömege, a terek és tájak lenyomata, a fiatalsággal elmúló idő felnőttkori világgá alakulásában is kulturális sokk tónusában jelentkező kapaszkodások láncolata, az életvezetési „kis okosságok” és nagy társadalomtörténeti változások megannyi hatása, így a személyes kötődések mellett az iparosokhoz, boltokhoz, kulturális örökség apróságaihoz, zsinagógához, rokonsági hálózathoz, mindenféle identitáshoz ragaszkodás nyomában még „mentegethető” szeretetigény és kötődés-biztonság (55–56. old.) számos formája. De a leválás ideje még egybeeshetett a holokausztban szinte „majdnem mindenki elpusztult” élményével, amiről mint a történelem terhéről beszélni is tilos volt, eközben pedig a „családhiányos” származás vált általánosabbá amúgy is (22–23. old.). Ladányi aprólékos rajzot ad a „három szomszédos ház” világról, újpesti iskoláiról, ifjúsági mozgalomról (KISZ), a Tungsram strandjáról és „a Rómairól” mint a víz melletti térség meghatározó színteréről, a Szentendrei szigetről és a nyaralóvilágról, a munkássorsok változatairól, egykori barátokról és zsidóváltások társaságairól is.

RECENZÍÓ

Mégis, valamiképpen megmarad az alapkérdés, a „lassú elszakadás” jelentése, ennek árnyalt sokféleségében. Rokonok, akik zsidók, ismerősök, akik szintén, s megint mások, akik ugyan nem, vagy már nem, de maga a helyi világ mégis úgy tekinti őket, mintha azok lennének. Nincs hangsúlyosan szó szakrális hagyományról, rítusokról – de van számos érzékeny élmény-tónus helyszínekről, közösségről, kulturális örökségről. S miközben ténylegesen végbemegy egy lassú „leoldódás” a hitről, az újpesti tájtól, a hozott örökség szinte egészétől is, eközben megmarad a kultúra állandósultságában ennek értéke, mértéke, fontossága. A saját zsidóság vállalása vagy megvállalása életút-kérdés is volt Ladányi számára, de minduntalan az ettől való elválás is hangot kap. A városszociológus – aki a városrész lelkét törekszik visszaadni..., a közgondolkodásban jártas szakember, aki a városa-városnegyede apró kavicsait is ismerte egykor – távolra szakad, s a kövek összegörögnek, építményekké lesznek, dózerolt vagy felmagasztosult emlékké is válnak számára. Aki szakmájában szigorú tárgyilagosságra törekszik, itt most jólesően mesél, földidéz, összegzően láttat. Szinte megsimogatja Újpestet, miközben búcsút is int feléje.

Önéletrajzi töredékek a kötet alcíme. Ez is mutatja a szerzői habitus tartalmát: egy fejezetekre bontott, emlékekből aprólékosan összeállított, saját belső ívvel megformált mű, mely töredékre utal. S bizonytalannal nem teljes Újpest-monográfia ez (bár a kötet majdnem felét kitevő képanyaga roppant gazdaggá teszi, köztörténeti szempontból is értékessé!), de ami az „elszakadás” elnyújtott ütemében még elfér, az is igen bőkezű hozzájárulás a tér és társadalom mibenlétéről. Indító és záró hivatkozása, mely a „második vírus hullám” nyújtotta lehetőségekre, e monografikus biográfia megalkotására módot és késztetést adott – egyben a felelősség idejére, a múltó jelen megértésének fontosságára is utal. E társadalomnéprajzi, történet-szociológiai jelenlenség mint széles bázis, az elmúlástól a megörökítés felé vezető útként mégis annyi mindent magába foglal, hogy ezek kivételes értéké teszik Ladányi kötetét. Sokkal kevésbé lassúként, mint az idő azt engedné...